Чыла элласе пролетарий-шамыч, ушныза! *Ленин—Сталин паша верч кучедалаш ямде лий!*

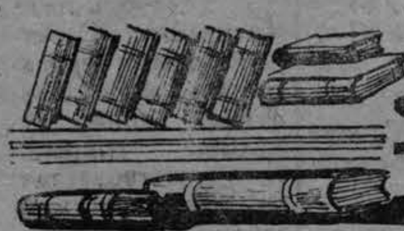

Ямде лий

1940 ий 7 сентябрь №41 (665)

ВЛКСМ МАРОБКОМЫН ОРГАНЖЕ
Адрес: Йошкар-Ола, Совет урем, „Ямде лий" редакций.

У тунемме ий тӱҥале

ЭШЕ САЙЫН ТУНЕМАШ ТӰҤАЛАМ

Ӱмаште ий мучко „отличво" отметка дене тунемым. Сайын тунемме́м дене пырля йолташем-шамычланат эреак полшен шогенам. Теве Люся Степанова арифметика дене начарын тунемеш ыле. Мый тудлан эреак полшаш тӱҥальым. Кӱрылтде полшымем дене тудо арифметика дене сайын тунемаш тӱҥале. Кызыт Люся дене адак пырля кумышо классыште тунемына.

Тенийсе тунемме ийыштат мый чыла предмет дене „отлично" отметка дене гына тунемаш шонем. Почеш кодшо йолташем-шамычлан полшаш тӱҥалам.

Зина Калмыкова.

Йошкар-Олинский район, Кугу-Ноля начальный школа, 3-шо класс.

Йошкар-Ола 10-шо номеран средний школышто тунемше первоклассница Зимина Зина первый урокышто „В школу" лӱман стихотворенийым каласа.

ПЕРВОКЛАССНИК-ШАМЫЧ

9 час. Йоча-шамыч чыланат классыш пурен, парт коклаш шинчыт. Туныктышо Зиновия Сергеевна тений первый гана тунемаш толшо йоча-шамыч дене урокым тӱҥалеш. Ончычын тудо регистрацийым эртара. Вара йоча-шамычлан школышто кузе шкеныштым кучымо нерген да кузе урок каяш тӱҥалме нерген кӱчыкын каласыш. Вара кажнылан тетрадьым пуэдышат — „кӧмом мошта тудым сӱретлыза"—манын каласыш.

Иоча-шамыч тыршен пашаш пижыч. Икмыняр жап эртымек, йоча-шамычын пашаштым Зиновия Сергеевна ончаш тӱҥале. Йоча-шамыч тетрадешышт шке моштымыштым сӱретленыт. Теве Витя Шабдаров шке тетрадешыже школым, адак пеледыш - шамычым сайын сӱретлен. Алеша Березин школым сӱретлен да „школа"— манын сайын возен шынден. Мый чыла буквам шинчем, лудын, возенат моштем—манын ойла тудо.

Н. К.

Йошкар-Олинский район, Кугу-Ноля начальный школа.

МЕ ЫНДЕ КУМЫШО КЛАССЫШТЕ ТУНЕМЫНА

2-шо сентябрьым ме чытен кертде вучышна. Тиде кечын ме ынде кумышо классыште тунемаш тӱҥална.

Школа мучко звонок шергылте да шкенан классышкына пурен шична. Туныктышо Василий Трофимович пурышат, каласыш:

— Первый урок—марий йылме. Ме сейчас „Лудшаш книга" гыч „Тӧрштымаш" лӱман ойлымашым лудына.

Мемнан куанымынам каласенат мошташ ок лий ыле. Вет ынде ме кокымышто огыл, а кумышо классыште тунемына. Ойлымашым Василий Трофимович шке лудо. Мыланна ойлымаш пеш келшыш.

Вес урокна вара арифметика лие. Ме доскаш лектын, тетрадеш да уш дене оҥай задача-шамычым решитлылна. Мый ӱмаште арифметика дене велэ „хорошо" отметкым налынам ыле, молышт чыла „отлично" ыльыч. А тений арифметикын первый урокыштыжак чыла задачымат йӧсылык деч посна, отлично решатлышым.

Русский язык урокыштат оҥай ыле. Мемнан классыште ятыр йочашт рушла кутырен моштат. Садлан Василий Трофимовичын пумо пашажым чыланат возен кертна.

Перемена годым тӱнӧ модна. Оҥгыр йӱк шергылтат, адакат классышкына шична. Ынде йӧршын у предметым—естествознанийым тунемаш тӱҥалына! Василий Трофимович умылтарыш, мо тугай естествознаний. Вара почва нерген каласкалыш.

— Ынде корем серышке экскурсий дене каена,— мане тудо.—Почвым ончена.

Экскурсийыш — шкенан ял воктеке, корем серышке лекна. Тушто кӱртньӧ кольмо дене ӱмбал рокым пурген ончышна. Почвышто шудо вож-шамыч, куй, колышо шукш-копшангешамыч, молат улыт. Тиде урок мыланна эн оҥайын чучо.

Лукоянов Каврий.

Йошкар-Олинский район, Полаяур начальный школа, 3 шо класс.

Кеҥеж гочын ушна каныш

Яндар йӱкан гармонь гане
М ро шергылт йырымваш
Кайна меже пеш эрдене
У вий дене тунемаш.

Шыже кечын лай мардеж ден
Йошкар галстукна лойга.
Лупсан шыже корно дене
Меже школыш эртена.

Онгыр йӱкшӧ первый шоктыш
Школа кӧргыш ӱжылден.
Йоча-шамыч тушко пурышт
Ай, моткочак куанен.

Вайшев Виктор.

Сернурский район, Марий-Сола средний школа.

ПЕРВЫЙ КЕЧЕ

Эр. Лумышо номеран у школа кудовечыште кечеш калитлалтше, пеҥгыде капкылан йоча-шамычын весела йӱкышт шергылтеш: мурышышт мурат, южышт модыт, адак погынен шогалын, кузе канымышт, лагерьысе илыш, кинофильм-шамычым ончымо да моло нергенат каласкалат.

Авашт пелен икте почеш весе у сумкам але портфельым нумалын, первоклассник-шамыч толыт, куанен, шыр воштылалын, школышко пурат.

Икмыняр жап гыч чыла йоча-шамычат школа кудвечышке лектыч. Классный руководитель-шамыч шке воспитанникыштым класс шот дене стройышко шогалтат.

8 часат 30 минут. Школа директор Каминский йолташ у школым почмо лӱмеш да у тунемме ий тӱҥалме лӱмеш митингым почеш. Митингыште городской совет депутат Колле йолташ йоча-шамычым у тунемме ий дене саламлыш.

Митинг деч вара чыланат школышко пурат, первый классынат омсаже почылтеш. Пелагия Степановна первоклассник-шамычым икте почеш весым классышке пуртен парт коклашке шындеда.

9 час. Звонок йӱк у школа мучко шергылтеш. Пелагия Степановна йоча-шамычлан

школьный порядкым умылтара.

Кокымшо урок. Туныктышо „В школу" лӱман почеламутым лудеш, а йоча-шамыч колыштыт. Лудын пытармекше „Кӧ тиде почеламутым ойлен мошта?",—манын йодеш. Икташлу йочан изи кидышт нӧлталтеш. Филимонова Лида, Черемнова Вера, Зимина Зина да моло шамычат „В школу" почеламутым сайын ойлат. Кожин Егор „Письмо Ворошилову" почеламутым чаплын каласа. Йоча-шамыч коклаште ятырыштак возенат, лудынат моштат.

Кумышо урокышто Пелагия Степановна йоча-шамычын шотлен моштымыштым проверятла. Тудо лу марте шотлыкта. Чыла йоча-шамычат шотлен моштат. Вара Пелагия Степановна букварь гыч „Плохой товарищ" лӱман изи ойлымашым лудо да йоча-шамыч деч мо нерген возалтме нерген йодышто. Тыге кумышо урок пытыш. Урок пытымек первоклассник-шамыч куанен, мӧҥгышт шаланыш.

Йошкар-Ола. **С. ЧАЙКИНА.**

Йошкар-Ола визымше номеран школын первоклассникше-шамыч туныктышо Елизовета Ивановна Померанцева дене познакомитлалтыт. Воктене: кумшо номеран школын первый урокышто 1-ше классыште тунемше-шамыч занятийыште шинчат.

Фото А. ОВЕЧКИНЫН.

77

Йошкар-Ола „Медик" стадионышто XXVI Международный Юношеский Кечылан посвятитлыме митинг. Пурлаште ВЛКСМ обком секретарь Щербаков йолташ выступатла. Тудын воктен ВЛКСМ Йошкар-Ола горком секретарь Чапаев йолташ.
Фото А. ОВЕЧКИНЫН.

Молодежын кечыже

1 сентябрьыште — Международный Юношеский Кече годым Йошкар-Оласе молодежь шкенжын кечыжым эртарыш. Эрдене 11 часат пелыште нунын митингышт лие. ВЛКСМ Маробкомын секретарьже П. В. Щербаков йолташ XXVI МЮД нерген ойлыш, Йошкар-Оласе молодежым да чыла шемер-шамычымат тиде кече дене саламлыш.

„Медик" стадионышто куштылго атлетика дене соревнований лие. Оласе сай бегун-шамыч 100, 500, 1000 да 3000 метрыш куржын ўчашышт. Гранатометчик, прыгун-шамычат соревноватлышт. Динамовец Краснослов гранатым 56 метрат 5 сантиметрыш кудалтыш, а кўкшытыш 1 метрат 55 сантиметрыш тўрштыш. М. Шитухин („Динамо") 6 метрат 39 сантиметр кужытыш тўрштыш.

„Динамо" ден „Спартак" общество-шамычын юный футбольный командышт футбол дене модыч. Самырык динамовец-шамыч „Спартакын" капкашкыже 6 мячым, а „Спартак" „Динамон" капкашкыже 3 мячым пуртеныт. Тыге „Динамо" обществын самырык футболистше-шамыч 6:3 счет дене сеҥышт.

Кастене оласе призывник-шамыч „Динамо"-н первый командыже дене футбол дене вашлийын модыч. Тений уэш тўрлатен ыштыме Комсомольский садыште гуляний эртыш. Рвезе, ўдыр-шамыч парашют дене вышка гыч тўрштылыч, музыка почеш танцоватлышт.

26 сентябрьыште — Марийский Областной комсомолын XVI конференцийже

ВЛКСМ Марийский Обкомын решенийже почеш марийский комсомолын XVI конференцийжым 1940 ий 26 сентябрьлан назначитлыме. Конференцийыште ончышаш паша—ВЛКСМ Марийский Обкомын, ревизионный комиссийын отчетный докладышт да руководящий орган-шамычым сайлымаш.

ПАШАШТЕ ОЙЫРТЕМАЛТМЫЛАН

Кугу Ферганский каналым ыштымашште пеш шуко тўрлў профессиян еҥ-шамыч кўлыныт. Канал ыштымашке пионер, 5-ше классыште тунемше Ширгазы Усманов ден Исраиль Исмайловат каеныт.

Пеш эр кынелаш да жапыштыже почтым, газета-шамычым шке участкылашке нангаяш логалын. Шке колхозгыч толшо письмам да газетласе пытартыш увер-шамычым кажне еҥынат вашке лудмышт шуын. Садлан нуно эрденак сумка тич газета да журнал-шамычым оптен, участкылаш каеныт. Чыла колхозник-шамычат нуным йўратеныт. Кечывал жапыште йоча-шамыч колхозник-шамычлан газетым, ж у р н а л ы м, книгам л у д ы н ы т, адак малограмотный-шамычлан письмам, пырдыж газетыш заметкым возаш полшеныт. А кастене мўнгў пўртылмек участкылаште погымо материал-шамычым пырдыж газетлан тўрлатен возаш пижыт улмаш. Нуно ятыр йўд лиймеш пырдыж газетым луктеденыт.

21 а в г у с т ы ш т о Исраилын да Ширгазын пеш чот куанен кечышт ыле. Тунам нуно Сталин лўмеш Кугу Ферганский каналым ыштыше колхозник-шамыч группа дене пырля Кремльыш пуреныт. Тушто Михаил Иванович Калинин нунылан йыргешке ший медальым пуэн, медаль ўмбалан возымо: „За трудовое отличие".

СНИМКЫШТЕ: М. И. Калинин Сталин лўмеш Кугу Ферганский каналым ыштымашын участникше Ширгазы Усмановлан (Ташлакский район, Ферганский область) „За трудовое отличие" медальым кучитла.

Всесоюзный шахматный чемпионат

5 сентябрьыште Москваште Советский Союзын первенствожо верч шахматный турнир тўҥалын. Турнирыште участвоватлат: СССР-ын гроссмейстерже, элын чемпионжо орденоносец Ботвинник (Ленинград), Котов (Москва), Левенфиш (Ленинград), гроссмейстер Керес (Эстонский ССР), УССР-ын чемпионжо Болеславский (Днепропетровск), БССР-ын чемпионжо Вересов (Минск), Москван чемпионжо Лилиенталь, Ленинградын чемпионжо Лисицин, СССР-ын мастерже-шамыч Бондаревский (Ростов-на-Дону), Герстенфельд (Львов), Дубинин (Горький), Константинопольский (Киев), Макогонов (Баку), Панов (Москва), Рагозин (Ленинград), Рудаковский (Йошкар Армий), Смыслов (Москва) да Стольберг (Ростов-на-Дону).

Турнир П. И. Чайковский лўмеш Московский государственный консерваторийын залыштыже эртаралтеш.

ВОЙНА УТЫР ВИЯҤГЕШ

Кеҥеж жапыште Западный Европышто войнан условийже чот вашталтын. Франция пораженийым чытен да Германия да Италия дене перемирийым заключитлен. Францийын шуко областьлажым германский да итальянский войска-шамыч занйматлат. Германия Англия ваштареш шке военный действийжым налме французский районлан, французский теҥыз порт да аэродром-шамычлан ўшанен ыштен шога. Тыгеракын Германия шке военный вийжым Английын кийыме Британский остров-шамыч деке лишемден. Германский командований Британский остров-шамыч ўмбаке атакым ямдыла

Англия шкенжын французский союзникшым йомдарен. Англия ден Франция ожно келшен илат ыле, а ынде нуно икте весыштлан тушман улыт. Франция дене перемирийым заключитлымек, английский военно-морской флот тунамак французский военный корабль-шамыч ўмбаке керылте. Ятыр французский корабль-шамычыштым вўд йымаке колтымо, южышт локтылалтыныт але англичан-шамыч кидыш логалыныт. Тидын дене Англия нине корабль-шамычлан Германия ден Италия кидышке куснашышт мешаен, уке гын, нунылан Британский островлашке атаковатлаш куштылго лиеш ыле.

Франция перемирийым заключитлымыж дене, шкаланже але мирым обеспечитлен огыл. Тудо шкеже ынде огеш кучедал, но кучедалше кок могыр-шамычын действийышт деч йўсылыкым чыта. Английский самолет-шамыч кызыт тудо французский порт-шамычым да кўртньў корно станций-шамычымак бомбардироватлат да лўйкалат, кудын ўмбаке але шукерте огыл германский авиаций нападатлен ыле. Английский морской флот Францийлан теҥызла гоч продовольствийым да сатум шупшыкташ чаракым ыштылеш

Кукшу мланде валне гын, Германия ден Италия Англия деч виянрак улыт. Но кучедалше армий-шамычым вўд—Ла-Манш пролив ойырен шога. Тиде проливын Па-де-Кале лўман эн аҥысыр вер гычше вес серым тыглай шинча денак ужаш лиеш. Теҥызыште Англия первый верым налын шога. Тидыже германский войска-шамычым Ла-Манш коч вўд корно дене вончыштараш чаракым ышта.

Пытартыш жапыште Ла-Манш да Южный Англия ўмбалне южышто кучедалмаш кугун шарлен. Нине кучедалмаште Германия южышто Англия деч виянрак улмыжым ончыкташ тырша. Южышто виянрак улмаш тудлан бомбардировкым ыштен, Английым чот пераш йўным ыштен кертеш ыле. Тыгак Германия йўнан годым Англиеш воздушный десант-шамычым волташ расчитатлен кертеш ыле.

Италийын войнашке ушнымыжо дене, военный действий Средиземный теҥыз ден Северный Африкышке шарлен. Африкыште итальянский войска-шамыч английский колонийым—Сомалим шупшын налыныт. Средиземный теҥызыште да Северный Африкыште Италийын действийже-шамыч Британский остров-шамычым аралымаш деч ятыр английский вийым корандат.

Вашке, очыни, войнашке Испаният ушна, манын вучаш лиеш. Генерал Франкон вуйлатыме почеш испанский власть-шамыч икмыняр английский владенийым шупшын налаш шонымыштым ик гана веле огыл ончыктеныт. Теве Испанийын южный мучашыштыже улшо английский Гибралтар крепостьлан нунын чоныышт йўла.

Вес могырымже, европейский войнашке участвоватлаш Америкын Соединенный Штатше-шамыч виян лишемыт. Соединенный Штат-шамыч Английлан ынде пеш кугун полшен шогат. Нуно тудлан тўжем дене самолет-шамычым да шуко военный снаряженийым колтылыт. Кызыт Соединенный Штатлаште Английлан 50 эскадренный миноносец-шамычым пуышаш нерген вопросым лончылат. Нине миноносец-шамыч Британский островлашке полшаш каят ыле гын, Английлан неприятельский войска-шамыч ваштареш кучедалмаште кугун полшат ыле. Ла-Маншыште кугу военный корабль шамыч, мутлан линкор шамыч, тушман самолет-шамычлан путырак йўнан мишень лийыт ыле. А изи эсминец-шамыч тушто тушманлан кугу эҥгекым конден кертыт.

Америкын Английлан полышыжо тугай кугу лиеш, вашке тудым военный действийлаште участвоватлыме деч ойыраш огеш лий.

Европейский война светын моло ужашышкыжат кусваш ямде. Европысо империалистический держава-шамычын теҥызла вес велне владенийышт—колонийышт шуко уло. Нунын кокла гыч южышт, мутлан Франция ден Голландия, Европышто пораженийыш логалыныт. Ынде нунын колонийышт ондакысе аралтышыштым йомдареныт да моло империалист-шамычын кидышкыштат куштылгын логал кертыт.

Япония Дальний Востокышто улшо французский Индо-Китайлан да Голландский Индийлан кидшым шуя. Японский правительство Индо-Китайысе власть-шамычлан серьезный требованийымат ыштен. Но Японийлан Америкын Соединенный Штатлажым ончалде ок лий, нунышт шкеныштын японский соперникыштым ынешт виянгде. Тыге, европейский война светын моло ужашыштыжат империалист-шамыч коклаште пуредылмашым кушта.

Европысо война тўнямбал войнашке савырнышашлыкше денат лўдыкшў. Кызыт мланде шарыште уже ик миллиардат пелэ наре калык тўнямбалысе калыкын кум чырыкше наре войнашке ушнен. А война утыр велэ виянгаш тўгалын.

Капиталист элласе шемер-шамыч войналан лийын нужналыкым чытат. Солдат, матрос, летчик-шамыч—кушкын шушо рвезе еҥ-шамыч, вийышт пеледме жапыште пытат. Война йоча-шамычымат, шоҥго-шамычымат ок чамане. Тыште чылажат войнам ылыжтыше капиталистический строй титакан.

И. АЛЕКСАНДРОВ,
„Пионерская правда" газета гыч.

Калмыцкий калыкын эпосшо „Джангар"

Первый муро гыч

Великий нойон Джангар да чолга шинчан Алтан Цеджи дене ваш пижмашыыт нерген)

Акрет годсо еш гычын шкет
Джангар кызыт куго айдем.
Вич ияш годымжо шке
Шолыштмаште Шикширги ден илен.
Раш тунем налын йоча,
Шымлен чыла велымат,
Чынжым пален тунам:
Чыла калык-влак деч, векат,
Шочын туня почылтмек,
Тунам вуйлаташ оранек,
Да патыр, да славный лияш,
Шым державын ханже лияш.
А шонго Менген Шикширги шонен
Джангарым—йочамак пушташ.
Ты годым вич ияш Хонгор полшен,
Менген Шикширгин эргыже улмаш,
Джангарым саклаш тудо вашкен.

. . . .

Менген Шикширги тунгалын шоваш:
Кузе гын йочам шолып пушташ,
Нойон[1]) игым кузе пытараш.
Вара Шикширги шонен шуын вуйге[2]);
Садак йоча пытышаш вет тыге:
Если кутум шолышташ колтем,
Нылле тужеман ош кутум кондыктем,
Алтан Цеджин кутужым шолыштеш,
Нойон шкаланже колымашым муэш,
Аяр пикш логалме ден тудо йорлеш,
Яд ден темыме эн пусыж ден
Ваштар йонгеж колтымо енгын пикш ден.

Джангар-нойон тиде жаплан
Куд ияш лийын шуктен.
Шикширги тудым пашаш колтен
Нылле тужеман кутум кондаш тудлан.

Лекте имньым шкак ӧртнерлаш
Да кудале Джангар эр кече век.
Пикш гай вел кая Аранзал[3]),
Лонгалтеш ӧртнержын кок век

Садак тудо чыма кудал.
Йуд шуэш—йудшым ок шотло йудлан.
Эр шуэш—эрым ок шотло эрлан.
Тыгела кудалын кум тылызат,
Шем пурак кузалын кодеш менгыла,
Канде пыл помышым вел чаракла.
Нылле да лачак индеш кечылан

Ужын налын курык вуйым Джангар;
Кужу туп рудан Аранзал имньыжат,
Тушто пыл-шамычше нушкын эртат.
Курык вуйышко куза шкежат,
Шинчаж дене йуштын вошт ончалеш
Мланде умбалым ныл велге ужеш:
Икмыяр шортньо курык коеш,
Тушто Барвод башвя раш чолгыжеш.
Толкынла чапле куту кожгана,
Нылле тужеман куту тарвана.

Шуко энгер йогын-влак гыч тура
Джангарже вончен да каен вара.
Кугу кутум тудо налын шуктен,
Кутым кычкыралын да иктыш поген,
Да пыл ора семын поктен нангаен.

. . . .

Алтан Цеджи ужын налын вигак:—
Имнешке кутужым кая поктен.
Куту деч ок кодо ик имньымат.
Алтан Цеджи тунам решитлен—
Шкенжын имньым ӧртнерлаш куштен.
— Имне кутуэм тиде поктышо енг,
Йолгыжшо пунан-влакем коннангая поктен.
Тудо нойонла ялтак коеш,
Шикширгин шолштмо йочажла коеш,
Менген Шикширги шонен налын улмаш,
Имне кутум тыгерак шолышташ!
Ужам мые ончык умбакла ончен:
Джангар тыш толеш гын ик ий эртен,
Лиеш ыле тудо шым ияш
Тудо сенга ыле мыйым садак,
Пленыш налеш ыле тудо вигак,
Трон гычын налын шуа ыле ялт.
Но толын вет тудо тыш лач куд ияш
Значит, мыйын лиеш тудо ньога.
Тыгай мут дене чолга шинча
Омса гай кумда ваштарла шога.
Сылнештарыме йонгежшым луктат,
Патыр шинче имне умбак,
Кудал колтыш эр кече век.
Нылле нылл кече эртымек,
Нойоным ужо кенета
Кум энгер тунгалтыш воктен.
Йонгеж гыч чот чымалте пикш.
Кум энгер тунгалтыш гоч каен,
Джангарын ваче луыш керылте вик.
Возылдале йоча пушкыдо оржаш
Шке ушыж дене йоршеш йонглен,
Но Аранзал озажым утараш
Чот кудале, шульымыж ден
Тудо шудымат коден шергал.
Пеш кугу кутумат кодылдал

Джангарым нангайыш тулпар*)
Шикширгин илемже дек.
Йоралте нойон ал каен
Шикширгин илемже ден.
Кычкырале Шикширги шыдешкен:
— Йыгыштарыш ты рвезе мылам,
Руыза тудым, пытартышлан,
Туыза тудым лужыге,
Шуза тудым чаманыде,
Пуза чыве ден пийлан!—
Тыге куштен ватыжлан,
А шке сой вургемжым чиен,
Ракш алашашке шинчылдал,
Кудал колтыш бронь ден йонгалг!
Кунам хан вате Зандан Герел
Тарванен пушташ Богдом,**)
Кузе шыде марийже куштен,
Хонгор аваж дек торыштен,
Капше ден арален Богдом,

— Пушт мыйымат, пуштат гын Богдом!—
Аважлан тудо пелештен.—
Кидетым умбакше ит нолтал,
Ваче лу гычшо пикшым луктал!
Тый, Герел, святой вате улат,
Бурхан-влак ден тор улат,
Если сорвалмемлан тый конет,
Тый кунам кум гана вончет
Мыйын Богдом, нойон гоч,
Пикшыже лектын возеш проч!—
Пытартышлан конен Герел:
Поро ава кертын огыл ончен
Юмылтен сорвалше эргыжымат.
Кум гана торыштален Герел
Тыште кийше Богдо умбач вончен.
Ваче лу гыч лектын возо пикшат,
Да пижын кодо мучашше ранеш.
Кычкырале Хонгор:—Шекланальыч, авай,
Пикш мучашше пижын кодо ранеш.

. . . .

Тунам сукалтен шинче Герел
Да чот сорвален юмылташ Герел
Кок копажым ваш конден.
Да пикш мучаш ран гыч возылден,
Тунамак Джангар тичмаш лийылден!
Патыр нойон колтыш торышталтен,
Святой хан вате пеш чот мoktóен,
Хонгор деч энталалт устел дек каен,
Татулык***) мурым Хонгор ден мурен.

[1]) Нойон—князь.
[2]) Вуйге—чылажымат.
[3]) Аранзал—имне лум.

*) Тулпар—чот кудалше имне.
**) Богдо—тыште Джангар.
***) Татулык—сайын келшен илымаш.

Марлашке И. Стрельников ден Осмин Йыван кусареныт.

„Джангар"

„Джангар" — калмыцкий калыкын великий поэмыже. Тудлан тений 500 ий теме. Тиде поэмын чудесный строчкыжо-шамыч тукым гыч тукымыш передаватлалтыныт. „Джангарыште" 12 муро уло. Тушто сказочный элын ханже—богатырь Джангарын мужественныже, отвагыже, героизмже да луддымылыкшо моктен муралтеш. Тиде сказочный элыште енг-шамыч нимомат „тыйын" да „мыйын" манын огыт ман, 25 ияш деч вара огыт шонгем, теле тушто огешат лий. Тиде элын лумжо Бумба. Тудын умбаке пешак шуко тушман тушка-шамыч,— шуко вуян чудовище—мантас, дьявол—шулмус-шамыч, шыде Шара Гюргю хан керылтыныт. Но нуно Джангарын куд тужемат латкок богатырьже-шамычлан эреак сеналтыныт. Герой-шамыч кажныжат шке элыштым чот йоратат, калыклан служатлат, родиным тушманжым ужмо шудымын огыт йорате. Богатырь-шамыч коклаште Хонгор—калмыцкий калыкын эн чот йоратыме геройжо утларак ойыртемалт шогат. Тудо геройски средний ратьышке керылтын, тушманым руэн, окымеш кучедалаш шогалтыме йорло-шамычым веле чаманен. Хонгор кучедалмаш годым „шенгек!"—мутым монда, „ончыко!"—мутым веле повторитла.

Элистыште Калмыцкий гостеатр „Бумбин-Орн" пьесым шында. СНИМКЫШТЕ: республикын заслуженный артистше Н. Ц. Эренджепов Джангар рольышто.
Фото. Л. ВЕЛИКЖАНИНЫН. (ТАСС фото-клише).

„Джангарыште" тушман дене кучедалме годым смелостьым да отвагым ончыктышо йоча-шамыч нергенат ойлымо. Джангарын эргыже — самырык богатырь Шовшур кум ияш улмыж годымак Шара Гюргю ханым сенген. „Джангарын" ик мотор мурыштыжо элым вес мланде гыч керылтмаш деч утарыше кум изи йоча шамыч нерген ойлалтеш.

Эпосышто калык богатырь-шамычым фантастически, лийдымашын суретлен. свойствыштым чот кугемден. Теве Джангар да тудын имныже кугу курык гай великан улыт. Джангарын Аранзал имныжын почшо 80 важык, седложо ущелье гае, Джангарын лупшыжо ныл ияш ушкыжын коваштыже дене ыштыме, молат.

Калмыцкий калык шкенжын великий эпосшым — „Джангарым" — прекрасный да курымашлык эрык илыш нерген мечтам, йоратен арала. „Джангарысе" стих-шамыч тудлан эрык верч кучедалмашке полшеныт, калмыцкий воин-шамычым подвигышке ужыныт.

„Джангар" поэма калыкын шонен луктедымашыже, фантазийже дене поян. Поэмын геройжо-шамыч родиным мучашдымын йоратат. Тудлан лийынак лийдымаш подвигым ыштат.

Герой Павлик Морозов

1932 ийын 3 сентябрьыште Павлик Морозов ден тудын кандаш ияш Федя шольыжо чодрашке пӧчыж погаш каеныт. Нуно мӧҥгеш Герасимовка ялыш пӧртылын огытыл. Ялысе-шамыч изак-шоляк-шамычым кычалаш тӱҥалынытат, кум кече гыч тайгаште, йогышо лышташла ӱмбалан колышым муыныт. Нуным шакше тушман-шамыч пуштыныт.

Тиде кугу ойго ыле. Павликым Герасимовкышто изижат, кугужат пеш йӧратеныт. Тудо школышто отличник да пионерский отрядыште вожак улмаш. Тудын вуйлатымыже почеш пионер-шамыч сельсоветлан полшеныт. Кинде ямдылыме да колхоз нерген лозунгым, плакатым возеныт, шке киндыштым государство деч вынемыште шылтен кийыктыше кулак-шамычым разоблачатленыт.

Павлик шке ачажын—Трофимын (тудо сельсовет председатель улмаш) кулак-шамыч дене келшен илымыжым да нунын деч взяткым наледымыжым пален налынат, тудо шке ачажым разоблачатлен.

Судышто Павлик ойлен:

— Судья чӱчӱй, мый кызыт эргыже семын огыл, а пионер семын ойлем... Мыланем тыге ойлаш йӧсӧ, но мыйын ачам партийын да калыкын тушманже, тудым сорлыклаш кӱлеш!

Суд Трофимым лу ийлан тюрьмаш петыраш судитлен. Кулак-шамыч Павликлан эше чотырак ужмо шудымын сыреныт. Павликым тудын тукымжо-шамычынат — Серега кугызажын, Ксеня куваважын да нунын воспитанникышт Данилынат ужмышт шуын огыл. Герасимовкысо эн осал кулак Арсений Кулуканов нуным туныктен:

— Пашкам—коммунистым пытараш кӱлеш!..

Павликым пуштмылан Кулуканов шӧртньым пуаш сӧрен. Серега кугыза ден Данила кулак-шамычын кӱштымыштым шуктеныт. Чарашке ынже лук манын, шакше-шамыч изи Федямат пуштыныт.

Уралысе шып ялыште герой-пионерын колымыжо нерген увер пеш вашке пӱтынь Советский Союз мучко шарлен. Миллион дене юный пионер-шамыч убийца-шамычым

Павлик ден Федя.

пушташ требытленыт да Ленин—Сталин партийын тушманже-шамыч ваштареш Павлик семынак лӱдде кучедалаш мутым пуэныт.

У вий дене тунемаш тӱҥальыч

2-шо сентябрь. Жап 8 шагат. Йоча-шамыч Йошкар-Ола 1-ше номеран школыш эрден эрак погынаш тӱҥальыч. Кажныштат моторын чиеныт. Шӱйыштышт йошкар галстук. Чыланат весела улыт. Шукышт школын площадкыштыже модыт.

Южышт классышкышт пурен ончат. Школа кӧргым сылнын сӧрастарыме. Кажне класслаште Ленин, Сталин, Молотов, Ворошилов йолташ-шамычын портретышт пыжыктылме.

Туныктышо-шамыч кажне йочам вашлийын парт коклаш шындыльыч. Икиш лиймек, чыланат кудывечыш лектыч. Тушто митинг лие. 4-ше классыште туныктышо Серафима Николаевна йоча-шамычым тунемаш тӱҥалме дене саламлыш.

9 шагат. Урок тӱҥале. Эн первояк Серафима Николаевна йоча-шамыч деч грамматика дене ончыч мом тунеммым йодышто, варажым шипящий йӱк нерген лончылышт. Ира Борисова доскаш лектын, Серафима Николаевнан ойлымыжо почеш ик ойым возышат, тудын нерген каласкалыш. Моло тунемше-шамычыштат тиде ойым шке тетрадьышкышт возышт. Тыге первый урок эртыш.

Ф. Федоров.

Йошкар-Ола,
1-ше номеран школа.

Тунемме ий тӱҥалме лӱмеш йоча-шамыч митингыш погыненыт (Йошкар-Ола, 6-шо №-ан школа) Фото А. ОВЕЧКИНЫН.

Если кайык огеш лий ыле гын...

Если кайык огеш лий ыле гын, мланде ӱмбалне як ужар лышташат, ик шудо пырчат ок код ыле: чыла насекомый-шамыч кочкын пытарат ыле. Кайык-шамыч мемнан чодрам, пасум, садым аралат. Ик еш шырчык гына кажне кечын 360 слизнь-шамычым кочкеш, сур мухоловка 500 кармым куча; горихвостка кечыште шке игыжлан 240 гана кочкышым конда, поползень — 320 гана. Киса кайык 390 гана пыжашышкыже толеш да кажне толмыж еда то кармым, то гусеницым конда.

ЧЫЛА НЕРГЕН КӰЧЫКЫН

● Метеорит-шамычын еҥлан верештмаш случай Америкыште 9.300 ийыште, ик гана лийын кертеш, манын ик американский ученый шотлен луктын.

● Гусеницын мускулышт айдемын деч почти ныл гана шуко.

● Турцийысе Тигра эҥерын серже воктен улшо пакчалаште 45 килограмм нелытан арбуз-шамыч шочыт.

● „Гризли“ (США) маска-шамыч пеш кугу нелытан улыт гынат, ик шагатыште 50 километрыш кудалын кертыт.

● Мланде ӱмблане кок миллиард наре улшо еҥ-шамыч вич тӱжем тӱрлӧ йылме дене ойлат.

Еҥ имньым ончылтен

Ик англичанин тӧрштен кудалше имньым ончылтен кертам манын ӱчашен да

ӱчашымыжым шуктен. 1924 ийыште Лондонышто (Английын столицыже) мӱндыр дистанцийыш куршталше Харт всадник (яра имнешке) дене соревнованийышке лектын. Ӱчашымаш куд сутка шуйнен. Тиде жапыште Харт 556 километрым куржын. Кудымышо кечыштыже, кас велеш имне чытен кертын огыл да шогалын. Еҥ имньым ончылтен.

Шутка-шамыч

Милиционер: Тый йомынат мо, йоча?

Йоча: Уке, авам ала-кушак йомын.

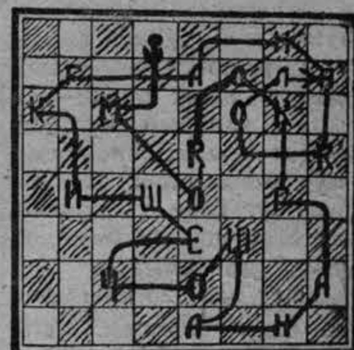
—Молан тый чыла пӱкшым кочкын пытаренат, шӱжарет нерген шоналтенат отыл?

— Уке, мый эре тудын нерген шонышым. Кочкын пытармешкем кузе-гынат ынже тол, манын шонышым.

ОТВЕТ

(17 июльысо „Ямде лий“ газетым ончо)

Задача-туштo

Шем круг гыч тӱҥалын, эн ончыч конь, вара слон да ладья деве тыге коштмаш. Туштын ответше ЧЫВЕ лиеш.

АЙДЕМЕ КУЗЕ ЛИЙЫН?

Шуко шӱдӧ тӱжем ий ожно мланде ӱмбалне кугу обезьян-шамыч илен улыт. Нунын капышт кужу, нугыдо меж дене леведалт шоген, а кидышт пеш кужу улмаш, саҥгашт—лапка да тайылан. Нуно тӱшкан шыгыр чодралаште иленыт.

Нине обезьян-шамыч мемнан лишыл предкына улмашышт. 3—5 миллион наре ий ожно, нине обезьян-шамычын предкышт пушеҥгыште илыше обезьян-шамыч улыт улмаш.

Тиде жапыште леве климат улмо дене мланде ӱмбалне шуко кушкыл лийын. Обезьян-шамычлан кочкашышт пушеҥгыштак шуко лийын. Но климат кенета йӱкшен, кугу ледник (ий ора)-шамыч лийыныт. Садлан мемнан предка-шамычнан илыме чодрашт чот пыташ тӱҥалын. Чодра дене пырля тушто илыше обезьян-шамычат пыташ тӱҥалыныт, но чылажак огыл. Природын стихийже ваштареш кучедалме годым южыжо мланде ӱмбак волен, лоп верлаштат шкаланышт кочкышым сытышын муэденыт. Лоп верлашке волымеке условий вашталтын. Садлан обезьян-шамычлан шеҥгал йол дене кошташышт логалын.

Обезьян-шамычын ончыл кок кидышт капым кучымаш деч ярсеныт, но чылт паша деч посна кодын огытыл. Мланде ӱмбалне обезьян-шамыч шучко хищник-шамыч дене вашлийыныт: пире, маска, тигр да моло денат. Обезьян-шамычышт нунын деч вийдымырак лийыныт, садлан хищник-шамыч нуным пытареныт, но чыла огыл. Кок йола да тура коштшо обезьянышт янлык-шамыч ваштареш яра улшо кидышт дене виянрак кучедал кертыныт. Нине обезьян-шамыч шке тушманышт деч тоя да кӱ дене аралалт кертыныт. Варажым нуно кӱ да тоя дене тушман деч аралалташ гына огыл, но кочкашлан, вожым кӱвчашат да тыгыде животный ден кайык-шамычым пуштедашат тӱҥалыныт. Эркын-эркын мемнан предкына-шамыч паша ӱзгарым кучылташ тӱҥалыныт. Паша ӱзгарын саеммыже да тудым кучылт моштымаш кушмо семын обезьянын айдемыш савырнымашыже каен шоген. Нине пелэ айдеме (пелэ обезьян)-шамыч пашам тӱшка дене ыштеныт. Тиде жапыште ваш-ваш кутыраш кӱлеш лийын.

Нелэ кӱ кышкылтме, кочкыш нумалме годым—чыла нелэ пашаштат, нуно шиждеак тӱрлӧ йӱкым луктыныт: эх, ох, ух, эй, молат. Нине йӱк-шамычак первый мут-шамыч улмашыныт. Тыгай мут-шамыч гыч шӱдӧ тӱжем дене ий эртымек чыла тӱрлӧ йылме да варечий-шамыч лектыныт.

Ученый-шамыч айдемыш савырнаш тӱҥалше колышо обезьян шамычым мланде йымач кӱнчен луктеденыт. Нунын капыштalтмашышт ик семынже обезьян улмыштым, а вес семынже айдеме улмыштым ончыктен шогат. Тыге голландский врач Евгений Дюбуа Ява островышто лу-шамычым муын (вуй коҥгырам, эрде луым да кок оҥгыр пӱйым). Тиде—айдемыш савырнаш тӱҥалше обезьянын лу-шамычше улмаш. Дюбуа тудым питекантроп (обезьян-айдеме) манын лӱмден. Тылеч вара тыгай муэдымаш шуко лийын.

Йоча шамыч чӱчкыдын йодыт: кызыт мланде ӱмбалне илыше обезьян-шамыч (мутлан шимпанзе ден оранг-утанг) айдемыш савырнен кертыт мо? Тиде йодышлан вашмутым раш пуаш йӧсӧ. Вет животный-шамыч пеш эркын вашталтыт, шӱдӧ тӱжем дене ий эртымӧҥгӧ гына нунын вашталтмыштым палаш лиеш. Но ученый-шамыч шотлат: шимпанзе айдемыш нигунамат савырнен ок керт. Кызытсе обезьян-шамычын кидышт тоям, укшым кэрмыштал кучаш пеш йӧнан улыт гынат, тыгай кид дене паша ыштыме ӱзгар-шамычым кучылтын огыт керт. А обезьян гай койшо мемнан предка-шамычнажым паша ӱзгарым кучылтмашак айдемыш савырен.

Ответственный редактор—П. А. КЛЮКИН.

Э967. Йошкар-Ола, Маргосиздатын типографийже.